

Agnieszka Żurek
ORCID: 0000-0003-2280-6665
Uniwersytet Wrocławski

Odróżniać czy upodabniać? Trzy polskie przekłady *The Book of the Lost Tales* J.R.R. Tolkiena a *Silmarillion* w tłumaczeniu Marii Skibniewskiej (na materiale rozdziału *The Music of the Ainur*)

Słowa kluczowe: przekład literacki, seria przekładowa, J.R.R. Tolkien

Keywords: literary translation, retranslation, J.R.R. Tolkien

To Make Similar or Different? Three Polish Translations of J.R.R. Tolkien's *The Book of the Lost Tales* and Maria Skibniewska's Translation of *The Silmarillion* (the Chapter 'The Music of the Ainur')

Summary

The Book of the Lost Tales (1983–1984) by J.R.R. Tolkien was translated into Polish three times: by Magdalena Pietrzak-Merta (1995–1996), by Radosław Kot (1998) and by Maria and Cezary Frąc and Agnieszka Sylwanowicz (2022–2023). The chapter 'The Music of the Ainur' bears significant resemblance to the later version published in *The Silmarillion* (1977), which includes numerous similar or even identical phrases. Radosław Kot explains in a footnote he decided to reproduce the identical phrases from Maria Skibniewska's translation of *The Silmarillion* (1985). That technique was used also by Magdalena Pietrzak-Merta and Maria and Cezary Frąc, though the number and length of repeated phrases is different. It allows to reproduce the experience of the reader of the source text who is able to trace unmodified fragments. However, sometimes the translators ignore the differences between *The Book of the Lost Tales* and *The Silmarillion*, therefore the target text presents as a translation of *The Silmarillion* rather than *The Book of the Lost Tales*. The technique manifests central position of Maria Skibniewska's works in the system of Polish translations of the legendarium.

W 2022 roku wydawnictwo Zysk i S-ka rozpoczęło wydawanie po polsku „Historii Śródziemia”, dwunastotomowego cyklu tekstów i notatek J.R.R. Tolkiena publikowanego w oryginale pod redakcją Christophera Tolkiena w wydawnictwie George Allen & Unwin oraz HarperCollins Publishers w latach 1983–1996. Dotychczas ukazało się pięć tomów: *Księga zaginionych opowieści*, cz. 1 w tłumaczeniu Marii i Cezarego Frąców, *Księga zaginionych opowieści*, cz. 2 w tłumaczeniu Agnieszki Sylwanowicz, *Ballady Beleriandu* w tłumaczeniu Agnieszki Sylwanowicz i Katarzyny Staniewskiej, *Kształtowanie Śródziemia* w tłumaczeniu Agnieszki Sylwanowicz oraz *Utracona droga i inne pisma* w tłumaczeniu Ryszarda Derdzińskiego. Wydawca podkreśla w materiałach reklamowych, że po ukończeniu będzie to pierwsze kompletne tłumaczenie „The History of Middle-Earth”¹. Nie jest to jednak pierwsza polska próba przekładu tego cyklu: w latach 1995–1996 w wydawnictwie Atlantis-Rubicon opublikowano *Księgę zaginionych opowieści* i *Ostatnie legendy Śródziemia* w przekładzie Magdaleny Pietrzak-Merty, a w roku 1998 w wydawnictwie Amber trzy woluminy *Księgi zaginionych opowieści* w przekładzie Radosława Kota². Ukazanie się po ćwierćwieczu nowego tłumaczenia oznacza wskrzeszenie niemal zapomnianej serii przekładowej i rodzi pytania o jej rolę w systemie³ polskich przekładów legendarium⁴, zwłaszcza związku z *Silmarillionem* w przekładzie Marii Skibiewskiej.

¹ Zob. m.in. opis na stronie internetowej wydawnictwa Zysk i S-ka: <https://tiny.pl/92jp968c>, oraz opis na lewym skrzydełku obwoluty.

² Z uwagi na liczne cytaty w dalszej części artykułu będę posługiwać się następującym systemem oznaczeń: F — J.R.R. Tolkien, *Księga zaginionych opowieści*, t. 1, red. Ch. Tolkien, przeł. M. Frąc, C. Frąc, przeł. wierszy K. Staniewska, J. Drzewowska, Poznań 2022; K — J.R.R. Tolkien, *Księga zaginionych opowieści*, t. 1, red. Ch. Tolkien, przeł. R. Kot, Warszawa 1998; LT — J.R.R. Tolkien, *The Book of the Lost Tales: Part One*, red. Ch. Tolkien, London 2002 („The History of Middle Earth” 1); P — J.R.R. Tolkien, *Księga zaginionych opowieści*, red. Ch. Tolkien, przeł. M. Pietrzak-Merta, Warszawa 1995; S — J.R.R. Tolkien, *Silmarillion*, przeł. M. Skibiewska, Warszawa 1985; Sil — J.R.R. Tolkien, *The Silmarillion*, London 2013.

³ Pojęcie systemu przekładowego pochodzi z anglojęzycznej refleksji nad retranslacją. W odpowiedzi na liniowe, czysto diachroniczne postrzeganie kolejnych retranslacji jako rozwoju od słabszych do lepszych przekładów (zob. zwłaszcza A. Berman, *La retraduction comme espace de la traduction*, „Palimpsestes” 4, 1990, s. 1–7) wykształciło się postrzeganie zależności między kolejnymi retranslacjami jako sieci. Takie podejście Susan Cadera (*Literary Retranslation in Context: A Historical, Social and Cultural Perspective*, [w:] *Literary Retranslation and Context*, red. S. Cadera, A. Walsh, New York-Wien 2017, s. 5–18) nazywa systemowo-kontekstowym, opierając się na teorii systemu Itmara Even-Zohara. Cadera rozwija badania Sharon Deane-Cox (*Retranslation: Translation, Literature and Reinterpretation*, London 2014, s. 23–34) oraz Siobhan Brownlie (*Narrative Theory and Retranslation Theory*, „Across Languages and Cultures” 7, 2006, nr 2, s. 145–170). Wpływy w obrębie sieci przepływają w obie strony — nie tylko starsze tłumaczenia wpływają na proces tworzenia nowych, ale również nowsze tłumaczenie zmieniają sposób odbioru starszych. Prócz tekstu źródłowego i jego kolejnych przekładów do systemu należą normy kultury docelowej, okoliczności polityczne i społeczne, polityka wydawnicza czy obecność cenzury, a także istniejące adaptacje utworów, teksty naukowe i popularne na ich temat, czy wreszcie osobiste doświadczenia i preferencje tłumaczy. Żaden z tych elementów nie jest stabilny, gdyż podlegają one zarówno wpływom spoza sieci, jak i skutkom akumulacji nowych tłumaczeń.

⁴ Postrzeganie wszystkich przekładów utworów należących do Tolkienowskiego legendarium jako jednego systemu tłumaczeniowego jest możliwe dzięki uwzględnieniu szerokiej definicji re-

Księga zaginionych opowieści zawiera teksty napisane przez J.R.R. Tolkiena jako pierwsze (w latach 1914–1917) i przez to będące kamieniem węgielnym całego legendarium. Z drugiej strony ich fragmentaryczność, częste wewnętrzne niespójności, a przede wszystkim forma, w jakiej zdecydował się je wydać Christopher Tolkien, powoduje, że mogą być one traktowane raczej jako kontekst do później napisanych (ale wcześniej opublikowanych) tekstów, takich jak *Władca Pierścieni* i *Silmarillion*. Różne parateksty (blurby, przedmowy czy posłowia) sugerują określoną kolejność, w jakiej czytelnik powinien sięgać po utwory należące do legendarium. Przedmowa do *Księgi zaginionych opowieści* jest swoistą rekonstrukcją doświadczenia czytelnika: najpierw wspomina o wrażeniu „głębi” wytworzonym w czasie lektury *Władcy Pierścieni*, potem o towarzyszącej czytaniu *Silmarillionu* niepewności, na ile obcuje się z dziełem oryginalnym, a na ile kompilacją złożoną przez wydawcę; *Historia Śródziemia*, ponieważ zawiera wszystkie teksty będące podstawą *Silmarillionu* poddane jedynie minimalnym ingerencjom redaktorskim, za to opatrzone obszernym aparatem krytycznym, ma być odpowiedzią właśnie na tę niepewność.

Tłumacze mniej lub bardziej jawnie odwołują się do pracy poprzedników na wielu poziomach: od cytatów zamieszczonych w komentarzach, poprzez przejście gotowych ekwiwalentów nazw własnych oraz nazw fikcyjnych ras czy gatunków, aż po wybory stylistyczne (między innymi dotyczące archaizacji czy strategii przekładu fragmentów wierszowanych). O ile dwa pierwsze elementy nie wzbudzają kontrowersji, a nawet są oczekiwane przez czytelników⁵, ostatni bywa postrzegany jako obszar największej kreatywności tłumacza.

Drugi rozdział *The Book of the Lost Tales, The Music of the Ainur*, jest wyjątkowy, ponieważ w przeciwieństwie do pozostałych nie podlegał znacznym zmianom w toku historii wydawniczej. Całe frazy, a nawet dłuższe zdania przetrwały w formie niezmienionej w tekście *Ainulindalë*, który ostatecznie wszedł w skład

---

translacji, dopuszczonej już przez Antoine’a Bermanna, który jako retranslację przyjmował tłumaczenie każdego tekstu napisanego przez autora, którego co najmniej jedno dzieło zostało już przełożone na język docelowy (*La retraduction comme espace de la traduction*, s. 2). Tu przyjmuję definicję nieco węższą: w skład systemu wchodzi wszystkie utwory należące do serii/uniwersum wraz z ich przekładami na dany język. Model ten jest szczególnie użyteczny w badaniach nad literaturą fantasty, ponieważ utwory współtworzące jeden świat przedstawiony łączy się wzajemnych zależności, a tłumacze muszą w swojej pracy odwoływać się do rozwiązań przyjętych przez poprzedników, nawet jeśli odnoszą się do nich polemicznie (zob. D. Guttfield, *Elementy kulturowe w angielsko-polskich przekładach science fiction i fantasy*, Toruń 2012). Tolkienowskie legendarium jako system przekładowy stawia przed badaczem szczególne wyzwanie ze względu na zróżnicowany status wchodzących w jego skład utworów, różniących się genologicznie i pod względem intencji autorskiej, ponieważ tylko niektóre zostały opublikowane za życia J.R.R. Tolkiena i za jego zgodą.

⁵ Zob. m.in. komentarz Andrzeja Polkowskiego, który w przekładzie *The Annotated Hobbit* przyznał, że jako ekwiwalentu *dwarf* użył neologizmu Skibniewskiej „krasnolud”, ponieważ przyjął się on wśród czytelników, a alternatywna propozycja („krzat” Jerzego Łozińskiego) spotkała się z bardzo negatywnym odzewem, mimo że jego wyborem byłby „karzeł”. Przykład ten ilustruje ograniczenie swobody tłumaczy tworzących w obrębie istniejącego już systemu oraz wpływ wymienionych przez Cadereę czynników zewnętrznych, jak oczekiwania odbiorców i polityka wydawnicza.

opublikowanego *Silmarillionu*⁶. Polscy tłumacze zauważyli paralelne fragmenty i w różnym stopniu upodobnili swój przekład do *Silmarillionu* w przekładzie Skibniewskiej. Radosław Kot jako jedyny otwarcie opisuje tę technikę:

Tekst ten jest w niektórych miejscach zbieżny z opowieścią Muzyka Ainurów zamieszczoną ostatecznie w *Silmarillionie* (ss. 11–20), stąd też starałem się upodobnić jego przekład do przekładu pani Marii Skibniewskiej. Ponieważ jednak teksty nie są identyczne, a zapożyczenia obejmują niekiedy całe zdanie, a czasem tylko pojedyncze określenie, nie wyróżniam ich cudzysłowami. (K: 79)

W przekładzie Kota znajdziemy około piętnastu długich (przekraczających dziesięć słów) fraz bezpośrednio zapożyczonych z *Silmarillionu* (lub takich, gdzie dokonano jedynie minimalnych zmian składniowych). Najdłuższe z nich obejmują prawie trzydzieści słów. Zabieg ten został stanowczo skrytykowany przez Andrzeja Szyjewskiego w książce *Od Valinoru do Mordoru*, gdzie nazywa on decyzję Kota kuriozalną⁷. To samo zjawisko występuje jednak również, choć już bez objaśniającego komentarza, w przekładach Pietrzak-Merty i Frąców. U Pietrzak-Merty jest to około dwudziestu zapożyczonych fragmentów, a u Frąców około dziesięciu, w większości krótszych niż u poprzednich tłumaczy. Analiza stylometryczna za pomocą narzędzia Websty⁸ wykazuje daleko idące podobieństwo stylistyczne pomiędzy wszystkimi trzema przekładami, znacznie większe niż w wypadku wszystkich innych rozdziałów⁹. Uderzające, że Kot całkowicie ignoruje podobieństwa do *Silmarillionu* występujące w ostatniej części *The Music of the Ainur* (rozpoczynającej się od słów „Lo! After the departure of these Ainur and their vassalage all was quiet” [T: 59]), prawdopodobnie ponieważ odpowiadający jej fragment *Silmarillionu* nie znajduje się w *Ainulindalë*, ale w pierwszym rozdziale *Quenta Silmarillion, Of the Beginning of Days*. W przekładach Pietrzak-Merty i Frąców zapożyczenia z *Silmarillionu* dotyczą również tego fragmentu.

Strategia ta ma oczywistą zaletę: odtwarza, na ile to możliwe w materii obcego języka, doświadczenie czytelnika oryginału. Podobnie jak czytelnik *The Book of the Lost Tales* rozpoznaje frazy z *The Silmarillion* i dzięki temu może prześledzić ewolucję tekstu i samodzielnie dostrzec punkty rozbieżne, tak polski czytelnik *Księgi zaginionych opowieści* może powtórzyć ten proces rozpoznając

⁶ Tekst włączony do *Silmarillionu* opiera się na trzech rękopisach ukończonych przez Tolkiena w latach czterdziestych, oznaczonych przez Christophera Tolkiena literami C*, C i D, a opublikowanych w *Morgoth's Ring*, dziesiątym tomie „The History of Middle-Earth”. Starsze wersje, oznaczone literami A i B, zostały opublikowane w *The Lost Road and Other Writings*. Dokładną analizę, które akapity pochodzą z którego rękopisu, przeprowadził D.A. Kane (*Arda Reconstructed: Creation of the Published Silmarillion*, Bethlehem 2011, s. 33–39).

⁷ A. Szyjewski, *Od Valinoru do Mordoru. Świat mitu a religia w dziele Tolkiena*, Kraków 2004, s. 495.

⁸ Dostępnego na platformie Clarin-pl.eu: services.clarin-pl.eu/websty.

⁹ Analizie poddałam teksty wszystkich tłumaczeń, podzielone na rozdziały, po usunięciu z nich przypisów i komentarzy Christophera Tolkiena. Wybrana metoda to analiza stylu gramatycznego, bez podziału plików wejściowych (aby zachować integralność rozdziałów).

frazy z *Silmarillionu* w przekładzie Skibniewskiej. Tłumaczenie ich w sposób odmienny mogłoby prowadzić do tego, że w oczach czytelnika *Księga zaginionych opowieści* będzie się różnić od *Silmarillionu* znacznie bardziej, niż to się dzieje w istocie, a fragmenty rzeczywiście odmienne nie zostaną zauważone.

Trudno o wyrazistszą manifestację centralnej roli dzieł Marii Skibniewskiej w systemie polskich przekładów legendarium. Taki zabieg może odnieść skutek tylko wówczas, gdy w języku docelowym istnieje tylko jeden przekład *Silmarillionu* i zakłada się, że w dającej się przewidzieć przyszłości nie powstanie przekład konkurencyjny (lub przynajmniej nie przebiję się do świadomości odbiorców), ani też istniejący nie ulegnie znaczącej rewizji. Okres powstania dwóch pierwszych przekładów *Księgi zaginionych opowieści* pokrywa się z batalią o przekład *Władcy Pierścieni*: w 1997 roku ukazuje się przekład Jerzego Łozińskiego i niemal natychmiast spotyka się z gwałtowną krytyką¹⁰, w tym samym roku wydawnictwo Muza publikuje zmienioną, poprawioną wersję przekładu Skibniewskiej, który zyskuje pozycję punktu odniesienia dla wielu późniejszych tłumaczeń innych utworów należących do legendarium. Prowadzi to do scementowania pozycji dzieł Skibniewskiej w systemie: po odrzuceniu przez wielu czytelników i krytyków *Władcy Pierścieni* w przekładzie Łozińskiego nie ukazał się już żaden przekład prezentujący radykalnie odmienne strategie tłumaczeniowe niż te przyjęte przez Skibniewską.

Niewypowiedziane oczekiwania Kota i Pietrzak-Merty okazały się słuszne: w ciągu następnego półwiecza nie powstał konkurencyjny przekład *Silmarillionu*¹¹, a ukazujące się od 2006 roku wydania poprawione różnią się od pierwszego

¹⁰ Zob. m.in. T.A. Olszański, *Tolkien a la klubówka*, „Fenix” 63, 1997, nr 4, s. 149–157; A. Sylwanowicz, *Wyprowa Bractwa Pierścienia*, „Fenix” 63, 1997, nr 4, s. 134–149; A. Kamińska, *Nowy przekład Tolkiena*, „Nowa Fantastyka” 187, 1998, nr 3, s. 70–71; K. Aust, *Spolszczać czy nie?*, Hobbicka Norka, 2001, https://tiny.pl/y2_wfqh (dostęp: 04.06.2024). Głównym przedmiotem krytyki była strategia konsekwentnego spolszczenia znaczących nazw własnych, a także modyfikacje niektórych nazw w językach sztucznych (na przykład zamiany znaków diakrytycznych). Z tego powodu w kolejnych wydaniach (publikowanych od 2001 roku) kilkadziesiąt najczęściej pojawiających się nazw zostało przywróconych do postaci oryginalnej. Recenzenci zwracali uwagę również na pewne kontrowersyjne wybory stylistyczne (zwłaszcza dotyczące archaizacji i przekładu wierszy) oraz bardzo liczne błędy świadczące o zbyt małej znajomości świata przedstawionego (większość z nich zostało poprawionych w kolejnych wydaniach). *Władca Pierścieni* w przekładzie Łozińskiego jest typowym przykładem tłumaczenia polemicznego, ponieważ tłumacz, a także wydawca w liście otwartym skierowanym do redakcji „Fenixa” (T. Zysk, *Złodziej czy Pędziwiatr?*, „Fenix” 63, 1997, nr 4, s. 130–134) wprost przywołują pracę Marii Skibniewskiej. Dodatki E i F zostały przez Łozińskiego właściwie napisane na nowo, tak by przedstawić i uzasadnić nową strategię. Jednak wycofanie się z niej w kolejnym wydaniu, wraz z niejasnym objaśnieniem, że dokonało się to „wbrew woli tłumacza, ale za jego zgodą” (J.R.R. Tolkien, *Bractwo Pierścienia*, przeł. J. Łoziński, Poznań 2015, s. 584), przyczyniło się do umocnienia centralnego statusu przekładów Skibniewskiej w obrębie systemu.

¹¹ Jeśli nie liczy fanowskiej adaptacji *Silmarillion*, *czyli przekłady z języka elfów dotyczące Dawnych Dni*, która jednak ze względu na nieoficjalny status (w tym brak zgody dysponentów

wydania z 1985 roku w bardzo niewielkim stopniu¹². Powtórzenie strategii poprzedników przez Marię i Cezarego Frąców (bez komentarza od tłumacza, co świadczy o jej domyślnym charakterze) świadczy tylko o scementowaniu centralnej pozycji zmarłej od niemal czterdziestu lat tłumaczki.

Włączanie gotowych fraz w materię nowego przekładu wiąże się z trzema zasadniczymi zagrożeniami: stworzeniem iluzji, że konkretne wybory tłumacza są domyślnymi lub koniecznymi, skoro powtarzają się w kolejnych przekładach; rozdźwiękiem stylistycznym między wkomponowanymi fragmentami a resztą tekstu, pochodzącego od innych tłumaczy; wreszcie zatarciem różnic między *The Music of the Ainur* a *Ainulindalë*.

Obawy o niejednorodność stylistyczną może budzić znaczna różnica stylu pomiędzy trzema tłumaczeniami, zwłaszcza w zakresie archaizacji. Radosław Kot stosuje daleko posuniętą archaizację¹³ zwłaszcza w zakresie szyku (pseudolaciński szyk z orzeczeniem na końcu frazy¹⁴, odmienny szyk dopełnień¹⁵), w przekładzie Magdaleny Pietrzak-Merty archaizacja niemal nie występuje, natomiast przekład Frąców sytuuje się pod tym względem pomiędzy poprzednikami, również stosując głównie manipulacje szykiem (ze zdecydowaną przewagą postpozycyjnego szyku przydawek)¹⁶. Jednak wydaje się, że tłumacze dokonali starań, aby upodobnić styl całego rozdziału do fragmentów przejętych z *Silmarillionu*, zwłaszcza ograniczając archaizację. Rodzi to paradoksalną sytuację, gdy rozdział charakteryzujący się w oryginale wysokim natężeniem biblizmów, które przetrwały aż do wersji opublikowanej w *Silmarillionie*, w polskim przekładzie wydaje się na tle pozostałych rozdziałów bardziej neutralny, ponieważ Skibniewska znacznie ograniczyła wpływ stylu biblijnego na swój przekład¹⁷.

Bliższa analiza zapożyczonych fraz wskazuje, że ich odpowiedniki w *The Book of the Lost Tales* i w *The Silmarillion* nie zawsze są identyczne, przez co niektóre fragmenty wydają się raczej przekładem tego drugiego tekstu niż pierwszego. W niektórych przypadkach różnice te są subtelne, na przykład występująca

praw autorskich) i związane z tym ograniczenia w dystrybucji nie mogła przebić się do szerszej publiczności.

¹² Głównie przywrócenie oryginalnych znaków diakrytycznych (których brak w poprzednich wydaniach był raczej wynikiem ograniczeń drukarskich niż świadomej decyzji tłumaczki) oraz dostosowanie tekstu do zmieniających się norm ortograficznych i interpunkcyjnych.

¹³ Klasyfikacja gramatycznych wykładników archaizacji za: S. Dubisz, *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej o średniowieczu*, Warszawa 1991.

¹⁴ Na przykład: „Jak się to miasto piękne na szczycie wzgórza nazywa” (K: 24); „Dzieci w poszukiwaniach udziału nie brały” (K: 218).

¹⁵ Na przykład: „Łaskę bogów utracili na jakiś czas” (K: 249); „Obozem rozbili się z konieczności na jałowych brzegach” (K: 253).

¹⁶ Na przykład: „morza zaroły się od ryb lśniących” (F: 129); „musieli bowiem stoczyć bój zażarty” (F: 196).

¹⁷ A. Olszewska, *Rola stylizacji biblijnej w utworze J.R.R. Tolkiena The Silmarillion i jego przekładzie na język polski*, [w:] *Na początku był przekład*, red. M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, U. Kropiwek, Kraków 1999, s. 237–249.

zarówno u Kota, jak u Pietrzak-Merty fraza „przemysłne rzeźby szronu” (K: 84, P: 59) znacznie bliżej odpowiada „cunning work of frost” (Sil: 8) niż „frosts has wrought his exquisite works” (LT: 56), zarówno ze względu na konstrukcję frazy rzeczownikowej zamiast pełnego zdania z orzeczeniem, jak i przymiotnik „przemysłny” (bliższy odpowiednik *cunning* niż *exquisite*). Jednak niekiedy różnice sięgają poza budowę składniową czy odcienie semantyczne. Na przykład, zdanie: „Now Melko had among the Ainur been given some of the greatest gifts of power and wisdom and knowledge by Iluvatar” (LT: 53) w *Silmarillionie* przybiera formę: „To Melkor among the Ainur had been given the greatest gifts of power and knowledge” (Sil: 4), co świadczy o zmianie charakterystyki antagonisty: w późniejszym tekście znika element *wisdom*, czyli „mądrości”, pozostawiając jedynie znacznie bardziej neutralny element „wiedzy”. Tymczasem Pietrzak-Merta zapożycza frazę z przekładu Skibniewskiej „Melkorowi dana była szczególna władza i wiedza” (S: 12) jedynie z przestawieniem elementów: „Melkowi dana była pośród Ainurów szczególna wiedza i władza” (P: 47). Przekład Pietrzak-Merty nie zawiera ekwiwalentu słowa *wisdom*, co zaciera ewolucję postaci na przestrzeni kolejnych tekstów.

Niekiedy dążenie do jak najbliższego upodobnienia tłumaczonego tekstu do *Silmarillionu* powoduje stworzenie niejasności, na przykład „Muzyka urwała się na jednym akordzie, głębszym niż firmament i wyższym niż słońce” (K: 80). Porównanie „wyższy niż słońce” może budzić zdziwienie, zwłaszcza że tekst oryginalny zawiera frazę „more glorious than the Sun” (LT: 54), a zatem w dosłownym tłumaczeniu „wspanialszy niż słońce” lub „bardziej pełen chwały niż słońce”. Wyjaśnieniem jest analogiczna fraza w *The Silmarillion*: „in one chord, deeper than the Abyss, higher than the Firmament [...] the Music ceased” (Sil: 5), przetłumaczona przez Skibniewską jako „Muzyka urwała się na jednym akordzie, głębszym niż Otchłań i wyższym niż Firmament” (S: 13). Tłumacz dostrzegł zatem, że w starszej wersji akord muzyki został porównany do słońca, a nie otchłani, ale pominał zmianę przymiotnika, zapożyczając „wyższy” bezpośrednio z *Silmarillionu*.

Frącowie zazwyczaj unikają tej pułapki, jednak i im zdarza się zignorować ewolucję tekstu. Fragment „the Eldar dwell till the Great End unless they be slain or waste in grief (for to both of these deaths are they subject)” (LT: 59) Frącowie przekładają jako „Eldarowie zaś trwać będą aż po sam Wielki Koniec, chyba że zostaną zgładzeni lub zmarnieją z żalości (podlegają obu tym rodzajom pozornej śmierci)” (F: 77), wprowadzając nieobecna w oryginale przydawkę „pozorny” i tym samym zmieniając znaczenie tekstu, ponieważ określenie śmierci Eldarów jako „pozornej” zdecydowanie podkreśla ich nieśmiertelność. W *The Silmarillion* analogiczny fragment brzmi: „the Elves die not till tile world dies, unless they are slain or waste in grief (and to both these seeming deaths they are subject)” (Sil: 36), co Skibniewska przełożyła jako „Elfy bowiem nie umrą, dopóki nie umrze ten świat, chyba że któryś zostanie zabity lub uwiędnie ze smutku (obu tym rodzajom pozornej śmierci plemię to podlega)” (S: 44), zatem przydawka „pozorny” została zaczerpnięta wprost z przekładu *Silmarillionu*.

Zastosowana przez tłumaczy strategia budzi skojarzenie z kategorią „wspólnego słowa” stworzoną przez polskich badaczy zagadnienia serii przekładowej¹⁸. „Wspólne słowo” to wynik zakumulowanych wysiłków wielu tłumaczy, który powinien być respektowany przez autorów kolejnych przekładów¹⁹. Warto jednak zauważyć, że pojęcie „wspólnego słowa”, wywodzące się z badań nad przekładami dzieł Williama Shakespeare’a, najczęściej odnoszone jest do utworów, które były tłumaczone wielokrotnie w ciągu wielu lat, a zarazem są na tyle rozpoznawalne, że pochodzące z nich frazy stały się „ostatecznie spolszczone”²⁰ i wrosły w język docelowy. Przekładając rozdział *The Music of the Ainur*, tłumacze uznali *Silmarillion* za „ostatecznie spolszczony”, nadając pracy Marii Skibniewskiej (pojmowanej całościowo, ponieważ trudno zapożyczone frazy uznać za szczególnie charakterystyczne czy rozpoznawalne przez szeroką publiczność) status bliski oryginałowi.

Zastosowana przez tłumaczy strategia jest kontrowersyjna (szczególnie jeśli brak jest objaśniającego ją komentarza), o czym świadczy chociażby zacytowana już stanowcza opinia Andrzeja Szyjewskiego. Upodabniając przekład *Księgi zaginionych opowieści* do istniejącego przekładu *Silmarillionu*, tłumacze oferują czytelnikowi możliwość samodzielnego prześledzenia ewolucji tekstu w zbliżony sposób do tego, jaki przypada w udziale czytelnikowi oryginału. Jednak żaden z tłumaczy nie uniknął związanych z tym zagrożeń, zwłaszcza ignorując różnice między oboma publikacjami, które mogą wpłynąć na wydźwięk całego tekstu.

Bibliografia

Teksty

Tolkien J.R.R., *Bractwo Pierścienia*, przeł. J. Łoziński. Zysk i S-ka, Poznań 2015.

Tolkien J.R.R., *Księga zaginionych opowieści*, red. Ch. Tolkien, przeł. M. Pietrzak-Merta, Wydawnictwo Atlantis-Rubicon, Warszawa 1995.

Tolkien J.R.R., *Księga zaginionych opowieści*, t. 1, red. Ch. Tolkien, przeł. M. Frąc, C. Frąc, przeł. wierszy K. Staniewska, J. Drzewowska, Zysk i S-ka, Poznań 2022.

Tolkien J.R.R., *Księga zaginionych opowieści*, t. 1, red. Ch. Tolkien, przeł. R. Kot, Amber, Warszawa 1998.

¹⁸ A. Legeżyńska, *Tłumacz i jego kompetencje autorskie. Na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Błoka*, Warszawa 1999, s. 194; A. Adamowicz-Pośpiech, *Seria w przekładzie*, Katowice 2013, s. 25–26.

¹⁹ „Wspólne słowo” to przeciwieństwo zjawiska opisanego przez Outi Paloposki i Kaisę Koskinen (*Anxieties of Influence: The Voice of the First Translator in Retranslation*, „The Target” 27, 2015, nr 1, s. 25–39), które adaptują lekko zmodyfikowaną Bloomowską kategorię lęku przed wpływem jako motywację tłumaczy, którzy starają się usilnie odróżnić retranslacje od poprzedników, by uniknąć oskarżeń o zapożyczenie.

²⁰ Z. Majchrowski, *Pytania o polskiego Szekspira*, [w:] *Od Shakespeare’a do Szekspira*, red. J. Ciechowicz, Z. Majchrowski, Gdańsk 1993, s. 11–26.

- Tolkien J.R.R., *Silmarillion*, przeł. M. Skibniewska, Czytelnik, Warszawa 1985.
- Tolkien J.R.R., *The Book of the Lost Tales: Part One*, red. Ch. Tolkien, London 2002 („The History of Middle Earth” 1).
- Tolkien J.R.R., *The Silmarillion*, HarperCollins Publishers, London 2013.
- Tolkien J.R.R., D. Anderson, *Hobbit z objaśnieniami*, przeł. A. Polkowski, A. Sylwanowicz, Bukowy Las, Wrocław 2012.

Opracowania

- Adamowicz-Pośpiech A., *Seria w przekładzie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Aust K., *Spolszczać czy nie?*, 2001, Hobbicka Norka, tolkien.com.pl/hobbickanorka/artykuly/spol.html.
- Berman A., *La retraduction comme espace de la traduction*, „Palimpsestes” 4, 1990, s. 1–7.
- Brownlie S., *Narrative Theory and Retranslation Theory*, „Across Languages and Cultures” 7, 2006, nr 2, s. 145–170.
- Cadera S.M., *Literary Retranslation in Context: A Historical, Social and Cultural Perspective*, [w:] *Literary Retranslation and Context*, red. S. Cadera, A.S. Walsh, Peter Lang, Oxford 2017, s. 5–18.
- Deane-Cox S., *Retranslation: Translation, Literature and Reinterpretation*, Bloomsbury Academic, London 2014.
- Guttled D., *Elementy kulturowe w angielsko-polskich przekładach science fiction i fantasy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
- Kamińska A., *Nowy przekład Tolkiena*, „Nowa Fantastyka” 187, 1998, nr 3, s. 70–71.
- Kane D.A., *Arda Reconstructed: Creation of the Published Silmarillion*, Lehigh University Press, Bethlehem 2011.
- Legeżyńska A., *Tłumacz i jego kompetencje autorskie: na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Błoka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Majchrowski Z., *Pytania o polskiego Szekspira*, [w:] *Od Shakespeare’a do Szekspira*, red. J. Ciechowicz, Z. Majchrowski, Centrum Edukacji Teatralnej, Gdańsk 1993, s. 11–26.
- Olszański T.A., *Tolkien a la klubówka*, „Fenix” 63, 1997, nr 4, s. 149–157.
- Olszewska A., *Rola stylizacji biblijnej w utworze J.R.R. Tolkiena The Silmarillion i jego przekładzie na język polski*, [w:] *Na początku był przekład*, red. M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, U. Kropiwiiec, Księgarnia Akademicka, Kraków 1999, s. 237–249.
- Paloposki O., Koskinen K., *Anxieties of Influence: The Voice of the First Translator in Retranslation*, „The Target” 27, 2015, nr 1, s. 25–39.
- Sylwanowicz A., *Wyprawa Bractwa Pierścienia*, „Fenix” 63, 1997, nr 4, s. 134–149.
- Szyjewski A., *Od Valinoru do Mordoru. Świat mitu a religia w dziele Tolkiena*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2004.
- Zysk T., *Złodziej czy Pędziwiatr?*, „Fenix” 64, 1997, nr 4, s. 130–134.